

O Polskę wolną
i czystą jak łza

Karol **Polejowski**

O Polskę wolną i czystą jak łza

**Szwadron 5. Brygady Wileńskiej AK ppor. Zdzisława Badochy
„Żelaznego” na terenie powiatu kartuskiego w maju 1946 roku**

Gdańsk 2021

Recenzenci: dr Maciej Korkuć
dr hab. Piotr Niwiński

Redaktor prowadzący: Agata Piedziewicz

Redakcja: Natalia Maliszewska

Korekta: Monika Mielcarek red-kor

Indeksy: Natalia Maliszewska

Projekt okładki i stron tytułowych: Magdalena Błażków Kreacja Pro

Na okładce: od lewej – Leon Smoleński „Zeus” i Zdzisław Badocha „Żelazny”
dowodzący szwadronami (AIPN/Łukasz Borkowski)

Copyright © 2021 by Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

ISBN 978-83-65957-34-4

WYDAWCA

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku
pl. W. Bartoszewskiego 1, 80-862 Gdańsk
tel.: +48 58 766-83-63
e-mail: wydawnictwo@muzeum1939.pl
<https://muzeum1939.pl/>

Skład i łamanie: Mariusz Szewczyk

Druk i oprawa:

Grafpol sp. z o.o. we Wrocławiu
www.argrafpol.pl

*Dla Filipa i Patryka,
którzy żyją w wolnej Polsce*

Spis treści

W lasach wileńskich...	9
Wstęp	10
Rozdział 1. Odtworzenie 5. Brygady Wileńskiej AK na Pomorzu i jej działalność do 22 maja 1946 r.	21
Okoliczności odtworzenia 5. Brygady Wileńskiej AK na Pomorzu	21
Działalność 5. Brygady Wileńskiej AK od połowy kwietnia do połowy maja 1946 r.	26
Niedziela 19 maja 1946 r.: od Kamiennej Karczmy do Starej Kiszewy	42
Bobolice, wtorek 21 maja 1946 r.	47
Rozdział 2. Sytuacja na terenie powiatu kartuskiego w przeddzień pojawienia się wileńskich partyzantów. Starcie pod Podjazami (23 maja 1946 r.)	52
Sytuacja na terenie powiatu kartuskiego w przeddzień pojawienia się wileńskich partyzantów	52
Przed starciem pod Podjazami – mobilizacja sił bezpieczeństwa	58
Przebieg starcia pod Podjazami	65
Przebieg starcia w zeznaniach milicjantów	70
Walka pod Podjazami w zeznaniach partyzantów	76
Przyczyny porażki komunistycznych sił bezpieczeństwa pod Podjazami	79
Rozdział 3. Szwadron ppor. „Żelaznego” w Sierakowicach (23 maja 1946 r.)	83
Zajęcie Sierakowic przez partyzantów	83
Postawa miejscowej ludności i funkcjonariuszy lokalnego posterunku MO wobec zajęcia miejscowości przez partyzantów	87
Wincenty Wierzyńkiewicz i jego wcześniejsze związki z Zygmuntem Szendzielarzem	91
Pobyt żołnierzy 5. Brygady Wileńskiej AK w Sierakowicach	94

Zajęcie Sierakowic w zeznaniach i wspomnieniach żołnierzy szwadronu	98
Rozdział 4. Zakończenie rajdu szwadronu ppor. „Żelaznego” w Bączu i komunistyczna obława (23–29 maja 1946 r.)	101
Zakończenie rajdu szwadronu ppor. „Żelaznego” – Bącz	101
Obława na tropie partyzanckiego szwadronu, 24 maja 1946 r.	109
Obława trafia w próżnię, 25–29 maja 1946 r.	119
Losy partyzanckiego bedforda	122
Rozdział 5. Konsekwencje pobytu żołnierzy szwadronu „Żelaznego” na Kaszubach i jego dalsze losy	126
Losy ppor. Zdzisława Badochy „Żelaznego” i żołnierzy jego szwadronu po maju 1946 r.	126
Partyzanci „Łupaszkci” na tle antykomunistycznego oporu w powiecie kartuskim w 1946 r. Pierwsze komunistyczne działania propagandowe wymierzone w żołnierzy podziemia niepodległościowego	134
Komunistyczna propaganda okresu PRL wobec zwalczania podziemia niepodległościowego na Pomorzu Gdańskim oraz wobec żołnierzy 5. Brygady Wileńskiej AK (od lat pięćdziesiątych XX w.)	149
Pamięć o żołnierzach 5. Brygady Wileńskiej AK na terenie powiatu kartuskiego	153
Zakończenie	156
Aneksy	160
Aneks 1. Dokumenty	160
Aneks 2. Skład osobowy szwadronu ppor. Zdzisława Badochy „Żelaznego” w dniu 23 maja 1946 r.	234
Aneks 3. Skład osobowy plutonu operacyjnego KPMO w Kartuzach biorącego udział w starciu ze szwadronem „Żelaznego” pod Podjazami 23 maja 1946 r.	235
Wykaz skrótów	237
Bibliografia	239
Indeks osób	249
Indeks geograficzny	256
Summary	263

W lasach wileńskich...

W lasach wileńskich grzmiały strzały
A u nas w Polsce wesele
Co krok to huczy kapela
Aż ręce grajkom pomdlały

Za Niemnem, Bugiem wróg hula
A u nas z wrogiem przymierze
Chociaż najlepszych Jej synów
Jego morduje wciąż kula

Spraw litościwy nasz Boże
By naród przejrzał na oczy
Nim się na samo dno stoczy
Nim się obudzi w obroży!

Tekst wiersza zapisanego w *Notesie Olgierda Christy* (s. 25a) w 1946 r., w czasie pomorskich działań 5. Brygady Wileńskiej Armii Krajowej. Oryginał notesu znajduje się w zbiorach Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku.

Wstęp

Działalność 5. Brygady Wileńskiej Armii Krajowej na terenie Pomorza Gdańskiego i dawnych Prus Wschodnich w 1946 r. jest już dość dobrze rozpoznana przez historyków i miłośników nieodległej przecież historii. Popularyzacja dokonań żołnierzy mjr. Zygmunta Szendzielarza „Łupaszki”¹ dokonuje się wieloma sposobami: poprzez publikacje naukowe i popularne, konferencje naukowe, obchody rocznic związanych z życiem i działalnością żołnierzy wileńskiej konspiracji w północnej Polsce, fundowanie tablic pamiątkowych w miejscach, gdzie żołnierze ci walczyli i ginęli, poszukiwanie szczątków tych, których komunistyczni mordercy skazali na zapomnienie, grzebiąc ich w bezimiennych mogiłach. Dużą zasługę w procesie popularyzacji „żołnierzy

¹ Zygmunt Szendzielarz „Łupaszka” (1910–1951), oficer Wojska Polskiego (kawalerii). W kampanii polskiej 1939 r. był dowódcą szwadronu w 4. Pułku Ułanów Zaniemeńskich. Od 1940 r. działał w konspiracji, w szeregach ZWZ-AK na terenie Wileńszczyzny. Od jesieni 1943 r. dowodził 5. Brygadą Wileńskiej Armii Krajowej. Za zgodą komendanta Okręgu AK Wilno płk. Aleksandra Krzyżanowskiego „Wilka” nie wziął udziału w operacji „Ostra Brama” (wyzwolenie Wilna). Otoczony przez Sowietów w lipcu 1944 r. rozwiązał podległą sobie 5. Brygadę. Od sierpnia 1944 r. działał na Białostocczyźnie, gdzie za zgodą władz Okręgu AK Białostok na wiosnę 1945 r. odtworzył Brygadę Wileńską, i na jej czele walczył z okupacją sowiecką do września 1945 r. Po częściowej demobilizacji 5. Brygady zamieszkał w Gdańsku, a następnie w Zajezierzu pod Sztumem. Na wiosnę 1946 r., za zgodą ppłk. Antoniego Olechnowicza „Pohoreckiego”, komendanta Okręgu AK Wilno, mjr. Szendzielarz odtworzył na Pomorzu i w dawnych Prusach Wschodnich 5. Brygadę Wileńską AK oraz dowodził działającą na Białostocczyźnie 6. Brygadą Wileńską AK. Został aresztowany 30 czerwca 1948 r. przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (UBP). W trakcie śledztwa był torturowany; został skazany wyrokiem komunistycznego sądu na karę śmierci i stracony 8 lutego 1951 r. w Warszawie. Spoczywające w bezimiennym grobie szczątki mjr. Szendzielarza zostały odkryte w 2013 r., a 24 kwietnia 2016 r. uroczystie pochowane na warszawskich Powązkach. Pośmiertnie został awansowany do stopnia pułkownika (2016 r.). Został odznaczony za zasługi wojenne, w tym pośmiertnie Krzyżem Złotym Orderu Virtuti Militari (Londyn, 1988 r.).

wyklętych” mają też grupy rekonstrukcji historycznej czy marsze śladami walk „Łupaszki” i jego brygady. W północnej Polsce takim terenem, gdzie szczególnie pamięta się żołnierzy „Tej, co nie zginęła”, walczących o jej niepodległość, są Bory Tucholskie oraz Powiśle².

Trochę na uboczu tych zainteresowań i działań popularyzacyjnych pozostają jak do tej pory Kaszuby, a szczególnie ta ich część, gdzie żołnierze „Łupaszki” pojawiali się incydentalnie. Chodzi zwłaszcza o powiat kartuski, który od południa sąsiadował z głównym terenem aktywności 5. Brygady Wileńskiej od wiosny do jesieni 1946 r., czyli powiatem kościerskim, oraz na zachodzie z powiatem bytowskim. Koncentracja działań partyzanckich w powiatach kościerskim, chojnickim czy starogardzkim jest zrozumiała, gdyż są to obszary gęsto zalesione, dające dużą sposobność ukrycia się przed oddziałami komunistycznymi, organizującymi obławy na oddziały 5. Brygady.

W ciągu całego 1946 r. powiat kartuski był terenem operacji wileńskich oddziałów partyzanckich tylko jeden raz. Stało się to w dniach 23–24 maja 1946 r., kiedy na terenie zachodnich gmin powiatu, czyli Sulęczyna i Sierakowic, pojawił się oddział (nazywany szwadronem) 5. Brygady Wileńskiej AK, dowodzony przez ppor. Zdzisława Badochę „Żelaznego”³. Partyzanci wracali samochodem ciężarowym z Bobolic (pow. Koszalin), kontynuując rajd przeciwko komunistycznym strukturom sił bezpieczeństwa, który został zapoczątkowany 19 maja w Kamiennej Karczynie (pow. Starogard). Kulminacja wydarzeń na

² Popularną w swej treści i bogato ilustrowaną pracą omawiającą dzieje oddziałów partyzantki wileńskiej dowodzonej przez mjr. Szendzielarza „Łupaszkę” jest książka K. Krajewski, T. Łabuszewski, P. Niwiński, *Brygady „Łupaszki”. 5. i 6. Wileńska Brygada AK w fotografii. 1943–1952*, Warszawa 2010, s. 191–304. Autorzy przedstawili działalność 5. Brygady w okresie pomorskim. Na uwagę zasługują opublikowane tu zdjęcia, w większości bardzo mało znane. Natomiast działalność oddziałów partyzanckich 5. Brygady Wileńskiej AK na Pomorzu, Warmii i Mazurach w sposób popularny przedstawiono w T. Łabuszewski, *Oddziały partyzanckie 5. Brygady Wileńskiej AK na Pomorzu, Warmii i Mazurach 1945–1947*, Warszawa–Jedwabno 2017.

³ Zdzisław Badocha „Żelazny” (1925–1946), podporucznik czasu wojny; od 1942 r. służył w Armii Krajowej, od maja 1943 r. w 5. Brygadzie Wileńskiej AK. Był jednym z najbardziej uzdolnionych połowych dowódców „Łupaszki”. Od lata 1944 r. służył w oddziale ludowego WP w Dojlidach. W październiku 1944 r. odszedł do formującej się na nowo 5. Brygady. Od końca 1945 r. dowodził patrolami dywersyjnymi Brygady w północnej Polsce, a od kwietnia 1946 r. był dowódcą szwadronu. Wsławił się akcjami m.in. w Starej Kiszewie, Bobolicach, pod Podjazami i w Tulicach. Zginął w Czerminie 28 czerwca 1946 r. Najnowsza biografia ppor. Badochy: Ł. Borkowski, „Żelazny” od „Łupaszki”. *Ppor. Zdzisław Badocha (1925–1946)*, Katowice–Warszawa 2017; zob. też *idem*, *Zdzisław Badocha „Żelazny” 1925–1946. Niezlomny z Zagłębia*, Katowice 2020.

terenie powiatu kartuskiego nastąpiła jednego dnia: 23 maja, kiedy to partyzanci stoczyli zwycięską walkę z kartuskim plutonem operacyjnym Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej (KPMO) pod Podjazami (gm. Sulęczyño), zajęli Sierakowice, rozbrajając komendanta tamtejszego posterunku Milicji Obywatelskiej (MO), po czym zatrzymali się w Bączu (gm. Kartuzy). Tam rajd szwadronu ppor. „Żelaznego” się zakończył. Po zjedzeniu kolacji partyzanci piechotą udali się na południe, w stronę terenu wyznaczonej na początek czerwca 1946 r. koncentracji oddziałów „Łupaszki” na Powiślu, w okolicach Dzierzgonia. Kolejne dni, czyli od 24 do 29 maja 1946 r., to oblawa sił bezpieczeństwa na partyzantów, która objęła swoim zasięgiem lasy, miejscowości i pojedyncze gospodarstwa leżące w obrębie powiatu kartuskiego, oraz marsz szwadronu za Wisłę.

Tematem niniejszej książki jest pobyt żołnierzy „Żelaznego” na terenie powiatu kartuskiego. Zagadnienie to do tej pory nie doczekało się całościowego opracowania, a więc w badaniach nad dziejami 5. Brygady Wileńskiej na Pomorzu Gdańskim w 1946 r. istnieje w tej kwestii luka badawcza. Nie znaczy to, że fakt obecności szwadronu na tym terenie pozostaje zupełnie nieznanym, albowiem w części prac historycznych traktujących o działalności „Łupaszki” w 1946 r. wspomina się o wydarzeniach z 23 maja 1946 r., nie poświęcając im jednak zbyt wiele uwagi. Wydaje się to zrozumiałe ze względu na ich epizodyczność. Mam tu na myśli przede wszystkim prace historyków niepodległościowego podziemia w Polsce po 1944 r.: Kazimierza Krajewskiego, Tomasza Łabuszewskiego⁴, Piotra Niwińskiego⁵ i Łukasza Borkowskiego⁶. Ostatnio informacje o pobycie szwadronu „Żelaznego” znalazły się także w pracy o dziejach parafii św. Marcina w Sierakowicach⁷ oraz w kilku numerach kwartalnika „Wyklęci”, w niewielkich artykułach autorstwa Kazimierza Sochy-Borzestowskiego. Ten ostatni jest szczególnie zainteresowany upamiętnianiem na Kaszubach miejsc związanych z działalnością podziemia niepodległościowego, w tym 5. Brygady

⁴ K. Krajewski, T. Łabuszewski, „Łupaszka”, „Młot”, „Huzar”. *Działalność 5 i 6 Brygady Wileńskiej AK (1944–1952)*, Warszawa 2002; T. Łabuszewski, *5. Brygada Wileńska AK na Pomorzu, Warmii i Mazurach, 1945–1947*, Warszawa 2017.

⁵ A. Dworzaczek, P. Niwiński, *Posłowie. VI wiek Żałakowa* [w:] L. Młyński, *V wieków Żałakowa*, Sierakowice 2010.

⁶ Ł. Borkowski, „Żelazny” od „Łupaszki”...

⁷ M.M. Kuczkowski, J. Sikora, *Parafia pw. św. Marcina w Sierakowicach (1382–2015). Zarys dziejów*, Pelplin 2016.

Wileńskiej AK⁸. Z literatury wspomnieniowej byłych żołnierzy „Łupaszkii”, walczących w 1946 r. na Pomorzu Gdańskim, przydatne są jedynie wspomnienia Olgierda Christy „Leszka”⁹, który w maju 1946 r. był zastępcą ppor. Zdzisława Badochy „Żelaznego” i brał udział w opisywanych wydarzeniach.

Przedstawienie jedynie działań szwadronu ppor. Badochy na terenie powiatu kartuskiego w ostatnich dniach maja 1946 r., bez uwzględnienia tego, jak wyglądała sytuacja polityczno-społeczna na tym terenie i w jaki sposób reagowała strona komunistyczna, tworzyłoby jednak niepełny obraz. Uznano zatem za wartościowe ukazanie funkcjonowania komunistycznego aparatu władzy na terenie powiatu kartuskiego w 1946 r., ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji Kartuz – stolicy powiatu, Sierakowic – największej po Kartuzach miejscowości w powiecie, i Sulęczyzna – gminy, na której terenie leżą Podjazdy, miejsce starcia z 23 maja 1946 r.¹⁰ Jest to o tyle istotne, że pojawienie się żołnierzy

⁸ Zob. rozdz. 5.

⁹ O. Christa, *U Szczerbca i Łupaszkii*, Warszawa 2000. Olgierd Christa „Leszek” (1923–2004), pochodził z Wilna. Po zajęciu Wileńszczyzny przez Litwę (październik 1939 r.) włączył się w działalność konspiracyjną. Od 1941 r. był członkiem ZWZ-AK, w 1943 r. wstąpił do oddziału AK Gracjana Fróga „Szczerbca” (później 3. Brygada Wileńska AK). Brał udział w walkach partyzanckich i w akcji „Ostra Brama”, do końca 1944 r. walczył na terenie zajętej przez Sowieców Nowogródziny. Za zgodą swego dowódcy opuścił oddział i udał się do Białegostoku, a potem do Lublina. Tam wstąpił do Oficerskiej Szkoły Piechoty wojska „ludowego” i uzyskał stopień podporucznika. W marcu 1946 r. odszedł z wojska „ludowego” i zamieszkał w Sopocie. Wraz ze swoim bratem Zdzisławem Christą „Mamutem” związał się z mjr. Szendzielarzem i w kwietniu 1946 r. wszedł w skład odtwarzanej 5. Brygady Wileńskiej AK. W maju 1946 r., jako sierżant, gdyż „Łupaszkii” nie uznał jego stopnia z wojska „ludowego”, został zastępcą ppor. Badochy „Żelaznego”. Od 10 czerwca 1946 r. (po zranieniu „Żelaznego”) do 22 listopada 1946 r. dowodził szwadronem. W kwietniu 1947 r., korzystając z ogłoszonej przez komunistów amnestii, ujawnił się. W sierpniu 1948 r. został aresztowany przez UBP i w procesie w Gdańsku został skazany 31 sierpnia 1949 r. przez komunistyczny sąd na cztery lata więzienia. Od 1952 r. był tajnym współpracownikiem UBP o pseudonimie „Kismet”, potem „Stefan”. Od 1990 r. działał aktywnie na rzecz upamiętnienia mjr. „Łupaszkii” i innych żołnierzy wileńskiej partyzantki.

¹⁰ Opis pobytu na terenie gminy Sulęczyzna szwadronu ppor. Badochy znajduje się m.in. w pracy funkcjonariusza MO, Jarosława Męczykowskiego: *idem, Zadania, organizacja, kadra i działalność posterunku MO Sulęczyzna w latach 1945–1948*, Szczytno 1984. Została ona napisana w Wyższej Szkole Oficerskiej im. gen. Franciszka Józwiaka „Witolda” w Szczytnie pod kierunkiem kpt. dr. Zbigniewa Łotysa. Praca ta obecnie znajduje się w zasobach Archiwum Delegatury Instytutu Pamięci Narodowej w Olsztynie (AIPN OL, 106/422). Męczykowski, pochodzący z terenu gminy Sulęczyzna, opisuje wydarzenia, opierając się na dostępnych materiałach archiwalnych, ale też posiłkując się relacjami byłych funkcjonariuszy posterunku gminnego MO w tej miejscowości. Co oczywiste, jego opis jest zgodny z komunistyczną wizją wydarzeń lat 1945–1948, a faktografia tylko częściowo jest poprawna. Nie jest to jednak praca powszechnie dostępna, ale i w publikacjach wydanych drukiem, i to niedawno,

polskiego podziemia niepodległościowego ujawniło słabość istniejących już ponad rok na tym obszarze struktur władzy komunistycznej i warto pokusić się o próbę wyjaśnienia tego stanu rzeczy. W czasie całego rajdu szwadronu ppor. „Żelaznego” (19–23 maja 1946 r.) przyszło mu tylko raz zmierzyć się zbrojnie z nieprzyjacielem – pod Podjazami. Dlatego autor uznał za uzasadnione zbadanie funkcjonowania struktur MO oraz Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (UBP) na poziomie powiatu kartuskiego i interesujących nas gmin, głównie Sulęczyzna i Sierakowic. To milicyjny pluton operacyjny KPMO z Kartuz musiał zmierzyć się w polu z partyzantami, choć milicjanci z posterunków sulęczyńskiego i sierakowickiego także wzięli udział w opisywanych wydarzeniach. Porażka funkcjonariuszy była tak dotkliwa, że wymagała wyjaśnienia, które znalazło się już kilka dni później w raporcie komendanta powiatowego MO w Kartuzach przygotowanym dla zwierzchników. Podobnym niepowodzeniem komunistycznych sił bezpieczeństwa zakończyła się oblawa na partyzantów prowadzona przez kilka dni w lasach powiatu kartuskiego. Aby wyjaśnić, jak do tego doszło, także to zagadnienie poddano analizie. Dopiero kiedy złoży się w całość obraz wydarzeń, które rozegrały się w Podjazdach, Sierakowicach, Bączu oraz w okolicznych lasach pod koniec maja 1946 r., można lepiej zrozumieć, na czym polegała przewaga, jeśli chodzi o podejmowane działania zbrojne, partyzantów „Łupaszki”, nad komunistycznym aparatem przemocy w 1946 r.¹¹

kwestia kształtowania władzy komunistycznej w Sulęczyźnie jest traktowana zdawkowo, jako niemalże normalne zjawisko z dziedziny administracji. Zob. np. B. Głodowski, *Sulęczyzna. Z dziejów parafii i gminy*, Złota Karczma–Banino 2009, s. 157–161.

¹¹ W wydanej ostatnio pracy autorstwa Cezarego Obrachta-Prondzyńskiego o historii Kaszub po 1945 r. znalazł się podrozdział poświęcony działalności podziemia niepodległościowego na tym obszarze, ze szczególnym uwzględnieniem 5. Brygady Wileńskiej AK mjr. Szendzielarza „Łupaszki”. Nie jest to miejsce na głębszą analizę zaprezentowanych tam treści, ale warto zasygnalizować krytyczne stanowisko autora wobec działań konspiracji niepodległościowej na Kaszubach i Pomorzu Gdańskim, zwłaszcza partyzantki wileńskiej. Jednocześnie badacz mocno podkreśla pasywność zdecydowanej większości Kaszubów wobec sytuacji po 1945 r. i ich pragnienie życia w spokoju. Zob. *idem, Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*, t. 5: *Dzieje najnowsze (po 1945 r.)*, Gdańsk 2019, s. 200–209. Warto jednak zauważyć, że jest to osąd natury ogólnej i przy bliższym badaniu okazuje się nie tak oczywisty. Skala oporu Kaszubów wobec narzuconego systemu komunistycznego i nowej, tym razem sowieckiej, okupacji nie została do tej pory kompleksowo zbadana. W niniejszej książce tę tematykę również omówiono częściowo – zob. rozdz. 1 i szczególnie rozdz. 5.

Wobec braku opracowań analizowanego zagadnienia oparto się na zachowanym i dość bogatym materiale archiwalnym. Zasadniczy jego trzon znajduje się w zasobach Instytutu Pamięci Narodowej (IPN). Przygotowując niniejszą książkę, korzystano z akt zgromadzonych przez UBP i MO w trakcie śledztw prowadzonych przeciwko „Łupaszce” i jego żołnierzom oraz ich współpracownikom z lat 1946–1949. Innym rodzajem wykorzystanej dokumentacji są sprawozdania Powiatowych Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego (PUBP) w Kartuzach i innych PUBP, KPMO (w Kartuzach, Bytowie, Kościerzynie, Starogardzie i in.)¹² oraz akta osobowe funkcjonariuszy UBP i MO biorących udział w opisywanych wydarzeniach¹³. Szczególnie interesującym źródłem, bardzo mało znanym w badaniach nad działalnością 5. Brygady Wileńskiej AK na Pomorzu, jest notes Olgierda Christy „Leszka” – dowódcy partyzackiego szwadronu od 10 czerwca 1946 r.¹⁴ Jeszcze innym rodzajem źródeł,

¹² Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej – Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów (AIPN BU), 01265/54, Raport dekadowy WUBP w Gdańsku dla ministra BP w Warszawie za okres od 10 do 20 maja 1946 r.; AIPN BU, 01439/57, t. 1–6, Akta śledztwa dotyczące: Zygmunt Szendzielarz „Łupaszko”; Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku (AIPN Gd), 0046/166, t. 1, Sprawozdanie dekadowe Sekcji Śledczej PUBP w Kartuzach za okres od 10 czerwca 1946 r. do 20 czerwca 1946 r. Wykazy spraw śledczych oraz osób aresztowanych przez PUBP w Kartuzach za okres od października 1947 r. do grudnia 1947 r. Sprawozdania dwutygodniowe, miesięczne i roczne Referatu Śledczego PUBP w Kartuzach za lata 1948–1949 i za okres od stycznia 1950 r. do października 1950 r. Sprawozdanie roczne Referatu ds. Bezpieczeństwa KPMO w Kartuzach za 1964 r.; AIPN Gd, 0054/1, Akta kontrolne spraw śledczych dotyczących V Wileńskiej Brygady Armii Krajowej (mjr Zygmunt Szendzielarz „Łupaszko”); AIPN Gd, 05/4, t. 2, Telefonogramy i meldunki komend powiatowych oraz miejskich MO dotyczące m.in. stanu bezpieczeństwa na podległych im terenach za okres od 20 czerwca 1945 r. do 29 grudnia 1945 r.; *ibidem*, t. 5, Telefonogramy oraz meldunki komend powiatowych i miejskich MO dotyczące stanu bezpieczeństwa na podległych im terenach za okres od 12 kwietnia 1946 r. do 10 grudnia 1946 r.; *ibidem*, t. 16, Sprawozdania miesięczne z pracy Referatu Polityczno-Wychowawczego KPMO w Kartuzach za okres od stycznia 1947 r. do listopada 1947 r.; AIPN Gd, 284/835, t. 1–7, Akta w sprawie karnej prowadzonej przeciwko: Robert Nakwas-Pugaczewski, i innym; AIPN Gd, 323/1, Akta sprawy karnej przeciwko: Danuta Siedzikówna/Siedzik vel Ina Zalewska.

¹³ Większość akt osobowych funkcjonariuszy UBP i MO znajduje się w archiwum gdańskiego oddziału IPN. Na potrzeby niniejszej książki wykorzystano informacje zawarte w aktach osobowych kilkudziesięciu funkcjonariuszy MO i UBP.

¹⁴ MIIWŚ, *Notes Olgierda Christy*, nr inw. MIIWS/A/720. Krytyczne wydanie tego źródła ukaże się w najbliższym numerze rocznika „Wojna i Pamięć. Czasopismo Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku”: K. Polejowski, *Notes Olgierda Christy ze zbiorów Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku jako źródło do poznania działalności 5. Brygady Wileńskiej AK na Pomorzu Gdańskim w 1946 r.*, „Wojna i Pamięć”, nr 3 [w druku].

z których czerpano przy tworzeniu pracy, jest prasa regionalna od drugiej połowy lat czterdziestych do końca lat osiemdziesiątych XX w. Poza tym sięgnięto również do zespołów archiwalnych z Archiwum Państwowego w Gdańsku (APG) oraz Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie (CAW). Zestawienie wykorzystanych materiałów archiwalnych znajduje się w bibliografii.

Książka składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, aneksów i zestawienia bibliograficznego. Podstawowy układ pracy ma charakter chronologiczny, natomiast wewnątrz poszczególnych rozdziałów wykorzystano układ chronologiczno-problemowy. Ich treść jest ilustrowana fragmentami źródeł z epoki. W zamyśle autora ma to przynajmniej w jakimś stopniu przybliżyć czytelnikowi specyfikę tamtych czasów, w tym język, którego używano w oficjalnych dokumentach, sporządzanych głównie przez komunistyczny resort bezpieczeństwa. Trzeba wyraźnie podkreślić, że to funkcjonariusze UBP czy MO decydowali o formie i języku opracowywanych sprawozdań z wydarzeń czy protokołów przesłuchań aresztowanych partyzantów. Dlatego np. w zeznaniach składanych przez żołnierzy „Łupaszki” ci ostatni często używają słownictwa swoich oprawców. Partyzancki oddział to „banda”, akcja ekspropriacyjna to „rabunek”, a wymierzanie kar konfidentom UBP oraz członkom Polskiej Partii Robotniczej (PPR) to „działalność terrorystyczna”. Czasami, kiedy funkcjonariusze cytują wypowiedzi partyzantów albo po prostu tracą ową „językową czujność”, opisują wydarzenia właściwymi słowami. Na przykład szef PUBP w Kościerzynie Jan Babczenko¹⁵, śląc do swoich przełożonych w Gdańsku raport o wydarzeniach w Starej Kiszewie (19 maja 1946 r.), pisze o samochodzie „pełnym AK-owców” (a więc już nie „bandytów”), którzy zajechali do centrum wsi.

Zachowanie oryginalnego języka i zestawienie fragmentów źródeł różnego pochodzenia ma dać czytelnikowi przynajmniej częściowe wyobrażenie o tamtych czasach. Co zapamiętali z pobytu partyzantów milicjanci rozbrojonych posterunków i jak te same wydarzenia widzieli żołnierze „Łupaszki”, aresztowani

¹⁵ Jan Babczenko (1926–?), syn Hipolita, ur. w Łodzi. W latach 1942–1944 członek Batalionów Chłopskich, od marca 1945 r. funkcjonariusz UBP (szkoła Oficerska MBP w Łodzi), od czerwca 1945 r. w WUBP (WUdsBP, KWMO) w Gdańsku, gdzie pracował do 1967 r., członek PPR (1946 r.), potem PZPR (1948 r.).

i często brutalnie przesłuchiwani w 1946 r., jak chociażby Danuta Siedzik „Inka”¹⁶, czy w latach 1948–1949, jak np. Henryk Urbanowicz „Zabawa”¹⁷

Ze względu na konieczność zachowania spójności narracji w książce rozdział pierwszy został poświęcony okolicznościom i procesowi odtworzenia 5. Brygady Wileńskiej AK na Powiślu (pow. Sztum) i jej akcjom zbrojnym do 22 maja 1946 r. Uznano, że takie wprowadzenie pomoże czytelnikowi osadzić wydarzenia z końca maja 1946 r. we właściwym kontekście historycznym, jeśli chodzi o wileńską partyzantkę na Pomorzu.

Pierwsza część rozdziału drugiego została poświęcona sytuacji na terenie powiatu kartuskiego wiosną 1946 r., a szczególnie gmin, gdzie rozgrywały się opisywane wypadki. Omówiono pewną specyfikę tego obszaru, bilans rocznych rządów komunistów oraz postępowanie stacjonujących na terenie powiatu żołnierzy sowieckich. Elementy te wpływały na postawę miejscowej ludności i jej stosunek nie tylko do partyzantów „Łupaszkii”, ale także do innych organizacji podziemia niepodległościowego działających na tym terenie, w wymiarze lokalnym czy regionalnym. W drugiej części rozdział ten traktuje

¹⁶ Danuta Siedzik „Inka” (1928–1946), pochodziła z Guszczewiny, koło Narewki. Od 1943 r. działała w AK, w której ramach ukończyła kurs sanitariuszki. Po zajęciu Podlasia przez armię sowiecką (1944 r.) podjęła pracę kancelistki w nadleśnictwie Hajnówka, gdzie w czerwcu 1945 r. została wraz z innymi pracownikami aresztowana przez NKWD pod zarzutem współpracy z partyzantką niepodległościową. Została odbita z konwoju więziennego przez pododdział 5. Brygady Wileńskiej AK. Wstąpiła do partyzantki mjr. Szendzielarza „Łupaszkii”. Od początku 1946 r. pracowała w nadleśnictwie Miłomłyn, koło Ostródy, nie tracąc kontaktu z towarzyszami broni z 5. Brygady Wileńskiej. Od wiosny 1946 r. ponownie działała w szeregach wileńskiej partyzantki. Została przydzielona jako sanitariuszka do szwadronu ppor. Badochy „Żelaznego”. Wzięła udział w operacjach szwadronu na Pomorzu w okresie kwiecień–czerwiec 1946 r. W połowie lipca dowódca ppor. Christa „Leszek” wysłał ją do Gdańska, gdzie aresztowano ją nocą z 19 na 20 lipca w lokalu konspiracyjnym przy ul. Wróblewskiego 7 we Wrzeszczu. Została skazana przez komunistyczny sąd w Gdańsku na karę śmierci i rozstrzelana 28 sierpnia 1946 r. Spoczywające w bezimiennej mogile szczątki „Inki” zostały odkryte w styczniu 2015 r. Uroczysty pogrzeb odbył się 28 sierpnia 2016 r. na cmentarzu garnizonowym w Gdańsku. Pośmiertnie awansowano ją do stopnia podporucznika (2016 r.) i odznaczono Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski (2006 r.).

¹⁷ Henryk Urbanowicz „Zabawa”, „Szczał” (1926–1949), pochodził z Wilna. W czasie okupacji uczestniczył w konspiracyjnych strukturach harcercich. Był żołnierzem 3. Wileńskiej Brygady AK (od 1944 r.), uczestnikiem operacji „Ostra Brama” (1944 r.). Został aresztowany przez NKWD, zdołał uciec i ponownie podjął się działań w ramach konspiracji niepodległościowej. W połowie kwietnia 1946 r. wstąpił do 5. Wileńskiej Brygady AK, z którą przeszedł cały szlak bojowy 1946 r., służąc w szwadronie ppor. cz.w. „Żelaznego”, a potem ppor. cz.w. „Leszka”. Został aresztowany we Wrocławiu w lipcu 1948 r. i wyrokiem komunistycznego sądu skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano; miejsce jego pochówku pozostaje nieznanne.

o starciu zbrojnym pod Podjazami, do którego doszło między szwadronem ppor. „Żelaznego” a plutonem operacyjnym KPMO z Kartuz (23 maja), i konsekwencjami tego wydarzenia dla uczestników z obu stron. Podjęto również próbę wyjaśnienia przyczyny porażki funkcjonariuszy i ich szybkiej kapitulacji. Wydarzenia pod Podjazami zadecydowały też, jak się później okazało, o losie sanitariuszki szwadronu ppor. „Żelaznego” – Danuty Siedzik „Inki”, skazanej przez komunistyczny sąd na rozstrzelanie m.in. za to, co stało się koło tej małej kaszubskiej wioski.

Trzeci rozdział został w całości poświęcony wydarzeniom w Sierakowicach (23 maja) oraz skrótowemu nakreśleniu sytuacji na terenie wsi i gminy w maju 1946 r. Uznano to za ważne, albowiem zajęcie tej miejscowości przez partyzantów nie było wcześniej przez nich planowane. I mimo że istniał tam dobrze zorganizowany posterunek gminny MO oraz dość sprawnie już funkcjonujące struktury nowej władzy, to nie podjęły one żadnych działań przeciwko nim. Nie znalazł się tam nikt, łącznie z tamtejszymi milicjantami, kto wystąpiłby w obronie komunistycznej władzy. Rzeczą ciekawą jest zaprezentowanie przedwojennych powiązań ówczesnego komendanta gminnego posterunku MO, plutonowego Wincentego Wierzyńkiewicza¹⁸, z mjr. Zygmuntem Szendzielarzem z czasu ich wspólnej służby w 4. Pułku Ułanów Zaniemeńskich i uczestnictwa w kampanii polskiej 1939 r.

W rozdziale czwartym opisano zakończenie rajdu szwadronu ppor. Zdzisława Badochy „Żelaznego” w miejscowości Bącz (23 maja). Nakreślono także wydarzenia z nocy z 23 na 24 maja, kiedy oddział partyzancki zamelinował broń, pozostawił samochód ciężarowy, którym do tej pory się poruszał, i udał się w dalszą drogę pieszo. Drugą część tego rozdziału poświęcono obławie przeprowadzonej przez komunistyczne siły bezpieczeństwa na żołnierzy

¹⁸ Wincenty Wierzyńkiewicz (1915–1988), ur. w Nowej Wilejce (Wileńszczyzna). W 1936 r. został powołany do wojska z przydziałem do 3. Dywizjonu Żandarmerii w Grodnie, skąd wysłano go do Centrum Wyszczolenia Żandarmerii w Grudziądzu. Po ukończeniu szkoły podoficerskiej skierowano go do plutonu żandarmerii w Wilnie, a potem w Nowej Wilejce. Wraz z wybuchem wojny w 1939 r. został przydzielony do 4. Pułku Ułanów Zaniemeńskich. 20 lub 21 września 1939 r. dostał się do niewoli niemieckiej i został osadzony w stalagu I A Stablak (Prusy Wschodnie), gdzie przebywał do momentu zarządzenia ewakuacji (25 stycznia 1945 r.). Na początku lutego 1945 r. zbiegł z transportu i ukrywał się na terenie powiatu kartuskiego (jak sam podał, w Załakowie, koło Sierakowic). 5 kwietnia 1945 r. wstąpił do MO w Kartuzach, do posterunku w Sierakowicach. Od lutego 1946 r. był komendantem gminnego posterunku MO w Sierakowicach. Został dyscyplinarnie usunięty z szeregow MO 31 maja 1947 r.

szwadronu ppor. „Żelaznego” w dniach 24–29 maja 1946 r. oraz przyczynom jej niepowodzenia.

Ostatni, piąty rozdział książki składa się z kilku partii, które opowiadają o konsekwencjach pobytu szwadronu „Żelaznego” na terenie powiatu kartuskiego. Uznano bowiem za zasadne nakreślenie dalszych losów oddziału i jego dowódcy w 1946 r. Poza tym naszkicowano sytuację na terenie powiatu kartuskiego w aspekcie funkcjonowania tam niepodległościowych organizacji konspiracyjnych wiosną 1946 r. oraz ukazano znaczenie pobytu żołnierzy „Łupaszki” dla wydarzeń z czerwca tego roku, kiedy odbyło się tzw. referendum ludowe. Z zachowanych sprawozdań, np. komendanta powiatowego MO z Kartuz por. Henryka Żydowicza¹⁹, wynika jasno, że zakończyło się ono dotkliwą porażką komunistów. Jak się wydaje, jednym z czynników, który na tym zaważył, był pobyt na tym terenie szwadronu ppor. „Żelaznego”. W rozdziale tym zamieszczono również zarys opisu działań komunistów do 1989 r., których celem było utrwalenie propagandowych kłamstw wśród mieszkańców Pomorza Gdańskiego o „Żelaznym”, „Ince” i „Łupaszce” – dowódcy 5. Brygady Wileńskiej Armii Krajowej. Obecnie przywracana jest pamięć o ich dokonaniach, także na terenie powiatu kartuskiego.

Trzy aneksy zawierają wybór dokumentów z lat 1946–1954, które ilustrują wydarzenia opisywane w książce, oraz zestawienia osobowe oddziałów partyzanckiego i milicyjnego, biorących udział w starciu pod Podjazami. Zdecydowana większość materiałów, szczególnie tych dotyczących wydarzeń ostatniego tygodnia maja 1946 r., jest publikowana po raz pierwszy. Opatrzono je dodatkowo stosownymi objaśnieniami.

Niniejsza książka nie powstałaby, gdyby nie wsparcie ze strony pracowników IPN: pani Marzeny Kruk (obecnie dyrektorki AIPN w Warszawie), dr. Łukasza Borkowskiego (IPN Katowice) oraz pana Dariusza Mańkowskiego (IPN Gdańsk). Panu dr. Michałowi Ostapiukowi, dr. Łukaszowi Borkowskiemu oraz panu Zbigniewowi Mazurowi dziękuję za udostępnienie części zdjęć

¹⁹ Henryk Żydowicz (1915–?), ur. w Toruniu. Od września 1939 r. do 31 stycznia 1945 r. był jeńcem niemieckich oflagów. Od 9 lutego do 18 marca 1945 r. był dowódcą plutonu w Komendzie Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej (KWMO) w Toruniu; od 18 marca 1945 r. do 25 sierpnia 1946 r. – komendantem powiatowym MO w Kartuzach; do 1 sierpnia 1949 r. (kiedy to został zwolniony ze służby) – komendantem miejskim MO w Gdańsku. Potem został zatrudniony w Biurze Studiów i Projektów Budownictwa Komunalnego jako szef działu. Od 1958 r. był dyrektorem Przedsiębiorstwa Budownictwa Inżynieryjno-Morskiego. Zob. AIPN Gd, 735/1477, Akta osobowe Henryka Żydowicza.

wykorzystanych w książce. Za życzliwość i pomoc w czasie kwerendy w CAW w Warszawie dziękuję pani Magdalenie Żółt, kierownikowi Wydziału Opracowywania Zasobu, i pracownikom Informacji Naukowej i Udostępniania Zbiorów. Słowa podziękowania za okazaną pomoc kieruję także do pana Arkadiusza Dzikowskiego (Muzeum Zamkowe w Malborku). Do pracy nad tą publikacją zachęcał mnie i wspierał w czasie jej pisania świętej pamięci prof. Janusz Hochleitner, który zdążył przed swoją niespodziewaną śmiercią zapoznać się z niektórymi jej fragmentami.

Szczególne podziękowania składam dr. Karolowi Nawrockiemu, dyrektorowi Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku (MIIWŚ), i prof. Grzegorzowi Berendtowi, zastępcy dyrektora MIIWŚ, za ich pomoc i życzliwość w trakcie powstawania niniejszej książki. Doktorowi Markowi Szymaniakowi, kierownikowi Działu Naukowo-Edukacyjnego MIIWŚ, a zarazem kierownikowi pionu wydawniczego Muzeum, składam podziękowanie za udostępnienie części materiałów źródłowych i cenne uwagi co do zawartości merytorycznej niniejszej pracy oraz za życzliwość i wsparcie w procesie przygotowań opracowania do druku. Podziękowania kieruję ponadto do dr. hab. Piotra Niwińskiego, prof. UG, oraz dr. Macieja Korkucia (IPN Kraków) za ich cenne wskazówki recenzenckie, z których większość została uwzględniona w końcowej wersji książki. Za opiekę wydawniczą i redakcyjną dziękuję Agacie Piedzewicz i Natalii Maliszewskiej, gdyż to dzięki ich profesjonalnemu zaangażowaniu publikacja przyjęła swoją ostateczną postać.